

Nyugtalan idők

Cholnoky László publikálási praxisa 2.: Varázskalap

– nyugtalan szövegek¹

Az ismert posztmodern szövegfelfogás, a – kikerülhetetlenként tételezett – intertextualitás értelmében az írásközpontú csupán reaktíválnak, új kontextusba helyeznek már leírt szövegegyeségeket, megnehezítve ezzel az eredetiség- és hitelességkomponensek pontos kijelölését is, legalábbis ami az újszerűség képletét legitimáló-fenntartó klasszikus-romantikus értelmezési stratégiákat illeti. Szélsőséges értelemben így az írás vagy még inkább a – szemiotikailag árulkodó – lejegyzés nehezen választható el a plágium különféle fokozataitól, amelynek megítélését nagyrészt az adott szöveg kereteit alkotó paratextuális kódok segítik elő. Az önplágium ebből a szempontból is speciális esetnek számít. Cholnoky László „hírhedt” önplágizálásai az üzleti becsületkódex konszenzuális szabályrendszerének, a szerződéskötés performatív aktusának nyilvánvaló határsértései miatt talán jogosan marasztalhatók el, másrészt viszont túlmutatnak az iteráció automatizmusain. Ugyanis az egyes szövegek immanens poétikai képletei vezetnek oda, hogy – egyedi és eltérő lehetőségeket felkínálva – az újírás ökonomikusabb mintázatainak alkalmazására ösztönözzék az önön szövegét szerző-szerkesztő személyiséget.

A publikálási lehetőségek, azaz a szövegek nyilvánossá tételének performatív eseményei mindenkor külső körülményeknek alávetettek, ezek megkerülhetetlen függvényeiként vehetők számításba. Cholnoky László közel három évtizedes publikálási gyakorlatát (1900–1929) nagyban befolyásolta a tárcanovella szá-

zadfordulós felfutása, ahogyan ehhez hasonló, de elenkező előjeli következményekkel járt az első világháború, az ezt követő zavaros két-három év, illetve – utóbbi nyomán – a hazai sajtóhálózat teljes újrahuzalozása. Cholnoky összes eddig ismert szövegmegjelenésének csupán két százaléka köthető antológiákhoz, illetve az elbeszélései és regényeiről tartalmazó önálló kötetekhez – a szövegek többsége folyóiratban (nagy része tárcában vagy az ezt imitáló szépirodalmi blokkban) jelent meg. Cholnokynál éppen ezért sajtótörténeti (és történelmi) „olvasatokra” is szükség van ahhoz, hogy a poétikáját nagyban meghatározó szöveg-szerkesztési elvek érthetővé váljanak.

A kutatás jelen pontján már nyilvánvaló, hogy szerzőnk szövegmegjelenéseinek, illetve a szövegeket befogadó periodikák száma egy-egy évet tekintve nagyjából arányos, illetve a két jelzőszám mindig együtt mozog, 1907 és 1910 között – feltehetően a vidéki járási kisebb orgánumokat szövegekkel pumpáló Általános Tudósítónak és a Munkatársnak köszönhetően – Cholnoky szövegei az ország minden szegletébe eljutnak. Ez a felívelő tendencia a világháborúval teljesen megőrlik (jelen pillanatban az 1914-es év az egyetlen, amelyből új, eredeti szövege nem, csak két szövegének utánközlése ismeretes), hogy aztán a húszas évek elejére (de csak néhány évig és sajátos jelenségeknek köszönhetően) a szövegtermelés újból kiegyensúlyozott legyen.² A világháború utáni tízéves periódusból két lényeges újdonság jegyezhető fel. A szerző szöveg-szerkesztési mechanizmusa a nagyobb kompozíciók felé

rolódik el; elbeszéléskötete jelenik meg 1918-ban (két további kötetterve 1919-ből és 1920-ból származik), 1919 után pedig a posztumusz *Tamás. Egy vergődő lélek története* című szöveggel bezárólag nyolc regénye lát napvilágot (a *Régi ismerős* két kiadásban is).³ A másik érdekesség, hogy 1919-től kezdve szövegeinek közel egyharmada külföldi periodikában jelenik meg (ezek fele elsősorban területen, a többi Prágában, Bécsben, illetve Clevelandben), miközben a kutatás aktuális stádiumában alig ismeretes vidéki lapban olvasható publikáció ebből az időszakból.

Cholnoky László egyes szövegei, illetve ezek különböző verziói mindegyik periódusból visszakereshetők. Jelen tanulmány első részéhez hasonlóan ismét a *Bertalan éjszakája* című elbeszéléskötetből választottam egy szöveget szorosabb megfigyelésre, de az *Éjszaka* és a *Rémek az éjszakában* című szövegektől (ezek különböző szövegváltozataitól) eltérően a kötetbe *Varázskalap* címen bekerült írás az életmű számos pontján, az ezeket reprezentáló szimbolikus folyóiratokban is előkerül. A szöveg a hagyatékban is megtalálható.⁴ A Cholnoky-szövegszerkesztő által előállított szövegforma alapjául egy, az életmű középső stádiumából, a szerző háború utáni „újjaépítésének” fontos közegeiből, az Érdekes Újságból származó újságkivágás szolgált. Hol helyezhető el ez a szövegváltozat a genealógia sodrában?

I.

A textológia atomi szintjén, a kivágat kezdőmondatát („Vannak esős őszi napok, amelyeken mintha az időnek magának is nyugta volna.”)⁵ tekintve egyértelmű, hogy a *Varázskalap* „barkácsolástörténete”

1906-ig visszavezethető. A *Szergiusz kalapjához* (Magyar Szemle, 1906) képest a felütés a későbbiekben két helyen módosul: a kijelentés vonatkozási tartománya az ünnepnapok után a „napok végtelen sorának”, majd az „esős őszi napok” egyikére tevődik át, a narrátor pedig hol explicit kijelentéssel él, hol kétkedés („mintha”, „talán”) vegyül a szavaiba. Ugyanakkor az „idő nyugta” színtagma egy esetben egy olyan szövegben bukkan fel, amelynek címszerzője egy bizonyos Alpánusz. Ez a szereplő pedig egy olyan szöveghez (pontosabban jelenethez vagy dialógushoz) vezet el, amely mindössze kétszer jelent meg, és amelyben a novella két szereplője elegyedik szóba egymással.⁶ Rádadásul, bővítve a kört, a *Varázskalap* egyik variánsa a *Rupertusz tudománya* (Magyar Állam, 1907) címet viseli. Nem meglepő, hogy a szöveg, jobban mondva a varázskalap motívuma beépül egy regénybe, a *Régi ismerősbe* is,⁷ ez az applikatív mozzanat a történet beemelésé okán – ha egyedülállónak nem is – különösen érdekesnek nevezhető. (Ilyenformán megvizsgálható az is, milyen formában jelentkezett a szöveg-egység a *Régi ismerős* egy évvel korábbi változatában, a *Mefisztofelez vendégében*.)

A különböző szövegváltozatok 1906 és 1929 között összesen tizenhárom különböző periodikában biztosan megjelentek:

A Magyar Szemle, a Budapesti Napló, a Magyar Állam és az Alkotmány az „indulás” fontos folyóiratai voltak, az elsőkben és a harmadikban Cholnoky a megszűnésük előtti utolsó években, a másodikban 1906 és 1908 között gyakran, a negyedikben 1901 és 1909 között nagy megszakításokkal publikált. A sepsiszentgyörgyi Függelgen Székelység, valamint az esztergomi Szabad-

cím	megjelenési idő	megjelenési hely	variáns
<i>Szergiusz kalapja</i>	1906. máj. 29.	Magyar Szemle	1a
<i>A csodálatos baréta</i>	1906. szept. 9.	Budapesti Napló	1b (más cím)
<i>Rupertusz tudománya</i>	1907. máj. 17.	Magyar Állam	1c (más cím)
<i>Peregrinusz</i>	1907. aug. 24.	Alkotmány	1d (más cím)
<i>Bűbájoság</i>	1908. nov. 22.	Függelgen Székelység	1e (más cím)
<i>Bűbájoság</i>	1910. szept. 21-24.	Szabadtság	1e
<i>Szergiusz kalapja</i>	1911. aug. 13.	Tolnai Világlapja	1a
<i>Alpánusz zavaros ügyei</i>	1911. aug. 31.	Függelgen Magyarországi	1f (más cím)
<i>Varázskalap</i>	1917. júl. 1.	Érdekes Újság	1g (más cím)
<i>Varázskalap</i>	1918	<i>Bertalan éjszakája</i>	1h (1g javítása)
<i>Szergiusz kalapja</i>	1919. szept. 26.	Magyar Újság (Pozsony)	1a
<i>Varázskalap</i>	1921. aug. 16.	Képes Krónika	1h
<i>Varázskalap</i>	1925. feb. 1.	Új Nemzedék	1i (más kezdés)
<i>Mese a varázskalapról</i>	1929. feb. 10.	Az Én Újságom	1j (más kezdés)

ság kílóg a szerző szövegeit az 1906-1912-es időszakban megjelentető vidéki lapok sorából. Hiszen ezek a szerző olyan „mústatvényszövegeit” hozták le, amelyek nem kereshetők vissza tízes-húszas nagyságrendben a korabeli lapokból. Feltételezésem szerint így a Búbjosság című variáns 1907. augusztus 24-e és 1908. november 22-e között egy kisebb hálózattal rendelkező elosztóban (talán Leopold Gyula 1902-ben alapított Munkatársában) jelenhetett meg először, de éppen ezért további megjelenései is felbukkanhatnak. A Tolnai Világlapjában – egyedüli ilyen lapként – Cholnoky tulajdonképpen egész életében jelen volt szövegeivel, míg a Független Magyarországnak jelent meg a legtöbb szövege (1906–1913). Az 1913 és 1925 között megjelenő Érdekes Újság szinte mindegyik évfolyama közölt tőle szövegeket, de ami még fontosabb, a Légrady testvérek sajtóbirodalmának füzetes könyvsorozatában, a *Legjobb könyvekben* jelent meg több regénye is. A pozsonyi Magyar Újság kisebb szerepet töltött be a szerző publikálástörténetében: az itt megjelent szövegek valószínűleg kerülőúton jutottak ide, a Cholnoky szöveg megjelenéseit tételesen tartalmazó naplóban nem tűnik fel a lap neve. A Képes Krónika a nivós szépirodalommal gazdagon ellátott, képekkel illusztrált magazin, a Tolnai Világlapja Horthy-korszakbeli klónjaként, a szerzői kései korszakának fontos orgánusaként fogható fel. Az Új Nemzedék a később radikalizálódott Milotay István szerkesztésében indult el 1919-ben – Cholnoky ebben rendszeretlenül publikált 1925-ig. Végül Az Én Újságom című gyermeklap főleg az utolsó években közölt Cholnokytól szövegeket. Összegezve: Cholnoky László több, számára fontos lapban közölte a szöveget, a kötetben való megjelenésig (de azt követően is) pedig több ponton alakított, korrigált rajta.

A későbbiekben megvizsgálandó, *Alpánusz professzor tudománya és Sötét tudomány* címeken egy-egy alkalommal megjelenő jelenet (1907–1908) a hősközpontú közéleti megismerésében segíthetnek, a regénybe való beépítés pedig azt demonstrálhatja, hogyan transzformálhatók ezek a hőstípusok annak érdekében, hogy a motívum közvetlenül átültethető legyen. A *Régi ismerős* szövegrészlete emellett enyhít a *Varázskalapban* reflektált temporális szólamon: a hangszúly áttevődik a zálogban hagyott varázsszókra.

II.

Az *Éjszaka* és különböző variánsai esetében az indokolta a kötetben megjelent szöveg vizsgálatát, hogy az ennek alapjául szolgáló, a hagyatékban fellelt (és a legelső változatot archiváló) kivágoton jól megfigyelhetőek voltak azok az apró javítások, amelyek a sejtetés és a konkretizálás tekintetében tulajdonképpen

a szöveg teljes genealógiájának leírásához megadták a szükséges kiindulópontokat. Összességében az *Éjszaka* egyik stádiumban sem ment át jelentős változtatásokon, ugyanakkor az apró javításokkal sikerült a szöveg szerkesztőnek a politikai kontextushoz igazítani a narratívát az 1918 utáni variánsokban. A *Varázskalap* esetében összetettebb helyzet áll elő. A hagyatékban fellelhető négyoldalas kivágat az Érdekes Újságban megjelent variánsot tartalmazza, amely csak apró stiláris változásokban tér el a kötetben olvasható szövegtől. A *Varázskalap* fejlődéstörténetében izgalmasnak tűnik a korai, 1917-ig tartó eseménysor, ezért – feladva a szövegek könnyű visszakeresésének, újraolvasásának lehetőségét – a tárcaovellákat az összehasonlítás során lineárisan veszem sorra.

Előjáróban érdemes megemlíteni a történet erős meseszzerűségét.⁸ Központi eleme, az első variánsban a címbe emelt (majd kihúzott, de aztán végérvényesen visszahelyezett) kalap bűfelejtő varázsszókör: aki felveszi, elfeledkezik nyomorúságáról, gondtalanná válik. Igaz, nem mindegy, kinek a fején van – a történetben az okozza a bonyodalmat, hogy az egyik szereplő eliriglyeli a kalapot eredeti tulajdonosától, megszerzi azt, de kiderül, hogy az nem működik rendeltetészerűen. Az ok a kalap „placebo-hatásában” rejlik: a kalap elsődleges tulajdonosa (a tipikus kalandor szegénylegény-figura) apja egyetlen örökségeként tesz szert a ruhadarabra. Márpedig a vérrokonságból eredő „mágikus” kapcsolat lefordíthatatlan, csak őseredeti kontextusában eredményez sajátságos jelenlétepektusokat. A *Szergiusz kalapja* felütése a következőképpen hangzik:

Némely ünnepnapon talán magának az időnek is nyugta van. Műlik, ahogy akar, vagy éppen sehogy. Amelyeken az embernek sem öröme, sem bánata, amelyeken csak egyforma, változatlan süllyal nyomja az élet. Ezeket a napokat ismerem én is, ismered te is csak úgy, mint más. Valamelyik toronyóra elkezdti ütni a négyet, utána a többi, és amíg mind sorra végez, szinte örökké tart az ütés meg a harangozás. Az óramutató pedig macacsul ott bolyong a tizenkettes körül.⁹

A megelőlegezett temporális tapasztalat tulajdonképpen „optikai csalódáson” alapul: a varázskalap a megállított időben való korlátlan, következmények nélküli mozgás lehetőségét teremti meg. Ilyenformán az omnipotens elbeszélő ennek a tapasztalatnak próbál nyomába eredni, nyelvet, illetve jelentést próbál hozzárendelni az időn kívüliség „leírhatatlan” jelenlétszékelyéhez. Bár a narrátor a csodakalap viselését egy „egészen más” állapotként harangozza be, egyértelmű, hogy a különbség abban rejlik, hogy a varázslat hatása alatt megszűnik a lehetőség arra is, hogy az időtlenség tapasztalatára egyáltalán reflektálni lehessen.

Míg a narrátor az időtlenség észlelését elviselhetetlen vagy legalábbis problémás „súlyként” definiálja, a varázskalap viselője ezt azzal kerülheti el, hogy számára az idő múltja és így az időtlenség nem érzékelhető.

A történetben Szergiusz „elhetetlen poeta” édesapjától öröklött meg a kalapot, majd amikor Alpánusz, a helyi uzorás lerombolja házáat, hosszú vándorlásba kezd. Visszatérve a „felemes, dermesztő józanság” szava kezébe, arra, hogy – mivel minden pénze elfogyott – eladja a kalapot Alpánusznak. Az uzorás, ismerve a varázskalap „hírét”, nyomban belemegy az üzletbe, de rájön, hogy nála nem működik a varázslat. Szergiusznak, aki egyébként folyóba dobja a kalapért kapott pénzt, sikerül elmenekülnie a dühös Alpánusz elől. A bankjegyek pedig varázslatos módon visszacsúsznak az uzoráshoz, ahogyan a varázskalap is visszatalál Szergiuszhoz, aki boldogan továbbvándorol. Végeredményben a történet meszeszerűsége az ezt felülíró „evilágiságon” alapszik, hiszen a valóban varázslatos képességekkel bíró Alpánusz minden igyekezte ellenére kiszolgáltatott a temporalitásnak („én nem látok vastag sötétségnél egyebet, és akárhogy figyelek is, nem hallok mást, csak az óra egyforma kegyességét, és az félelemmel tölt el”). Míg Szergiuszt a kalap viselésének boldog tudata mindenért kárpótolja. A narrátor a nem-meszerűt mesés kontextusba helyezi (allegorizálja), a varázslatos természetfelettit, Alpánusz „rudományát” pedig szokványosnak tekintí. Ebben a mesés környezetben a Szergiusz számára veszteséggel járó árucsera azzal billenthet helyre, hogy a Szergiusz által megemésztett bankjegyek friss formában visszaáramlanak, az uzorás pedig legfeljebb csak egy illúzióval szegényedik. Az értékek fantasztikus kiegyenlítődségét pedig a narratív sejtetés erősíti meg: Szergiusz álmoként konstatálja a közelmúlt eseményeit, amelyek így elvesztik természetfeletti aspektusukat (meg nem történté válnak).

A szöveg második, harmadik és negyedik címváltozatában a főhős neve Hiláriuszra, Rupertuszra, majd Peregrinuszra változik, a harmadik variánsban pedig Alpánusz Fuchsként szerepel. Cholnoky a második szövegváltozatban részben a 'baréta' szót használja a 'kalap' helyett, a Peregrinusz kezdőmondatában pedig egyedülálló módon nem „napokról”, hanem egyetlen „napról” beszél. Jelentős módosítások nem találhatók. A *Bűbájoság* tulajdonképpen az első verzió címváltozata, amelynek második megjelenését alakították érdekében. Mivel a Szabadság tárcarovata az átlagosnál kisebb keretű volt, az itt közölt Cholnoky-szövegek általában két folytatásban jelentek meg. Ennek köszönhetően viszont egyedülálló módon megvalósítható a szerialitásból származó „izgalmi komponens”. Ugyanis a Szabadság korabeli olvasói csak háromnapnyi várakozást követően tudták meg, ki rejlik a surrogó hang mögött, amely Szergiuszt a varázserő el-

vesztésére figyelmezteti. (Szövegszinten a kalap a beszélő, de ő rájön, hogy a kalapot józansága „beszélte.”) Szűk egy évvel később a Tolnai Világlapjában az első szövegváltozat újraközlése volt olvasható, míg az ugyanabban a hónapban a Független Magyarországnak új címen megjelenő szöveg, az *Alpánusz zavaros ügyei* egy „felezett” variáns. A történetnek a kalap „szólamánál” szakad vége: a csonka variáns végkicsengése szerint a belerörögő józanság leszámol a varázserővel, a kalap nem segíti tovább viselőjét.¹⁰

Az *Alpánusz professzor tudomány* és a *Sötét tudomány* a *Rupertusz tudomány* és a *Bűbájoság* közötti időszakban jelentek meg, további megjelenésük nem ismeretes. A későbbi szöveg egyetlen változtatása, hogy a felezetésben Alpánusz neve módosul: a varázsló immár Proszper Alpánuszként játékba hozza Shakespeare *A vihar* című drámáját, illetve az *Faust*-monda kört is (Szergiusz „ellenfele” az elbeszélés első szövegváltozatában is már ilyen néven szerepel). A jelenetnek beillő szövegben Alpánusz diák Szergiusz tanítványa, akinek az okoz gondot, hogy képtelen dönteni az esztétikai élvezetek (a szerelem), illetve a tudomány között. A dilemmát megvitatja mesterével, akinek sugallatára az utóbbi mellett határozza el magát, de amikor észreveszi, hogy a varázslatos módon kettéváló Szergiusz fiatalabbik éneje éppen egy lánnyal enyeleg, belátja, hogy rossz döntést hozott. A szövegek a szereplőkön túl nem mutatnak kapcsolatot a varázskalap-történetekkel, illetve tompítanak Szergiusz gonoszságán. Bár a varázsló mágiája közvetett értelemben egzisztenciális problémákat okoz a fiúnak, közvetlen veszedelmet nem tartogat számára. Mivel a jelenet az életmű későbbi részében az eddigi vizsgálódások szerint nem bukkan fel, megkockáztatható, hogy Cholnoky elvetette a varázslómestert szerepeltető történetek sorozatgyártásának ötletét, és a szövegszerkesztés során az eredeti történet továbbfejlesztését látta indokoltnak. Olyannyira, hogy a *Varázskalap* címen összesen háromszor megjelenő és kötetbe is felvett szöveg apró, de jelentős változásokat mutat.

A jelentéktelenebb változtatások között említendő a felütés átírása, az első bekezdés lerövidítése (ezen belül a narrátor éni öntreflexiójának és az olvasó megszólításának törlése), valamint a varázskalap viselésével járó érzécsalódásra való utalás. Továbbá az, hogy a kalapot örökölni hagyó férfi korábban „elhetetlen poeta”, az új verzióban „zongoramester”, Szergiusz pedig a korábbi variánsban *fokozatosan* ismeri fel a kalap varázserőjét, míg a későbbiben apja halála, valamint házu lebontása után csapja fel a kalapot, és *rögtön* észleli a túlviláginak tetsző, önfeledt hangulatot. Szergiusz ekkor – az előző verziótól eltérően – el is dicsekszik a kalappal Alpánusznak. Míg a *Szergiusz kalapja* variánsaiban a főhős számol be ellenfele melankolikus diszpozíciójáról, a *Varázskalapban* a narráció Alpánusz

belső hangjára hűvözött. Mikor egy év harangulós után a fű visszatér a faluba, egy kocsmát becsülnének, illetve a szabad ég alatt ülőit eszté közben maga dönt úgy, hogy eladja a kalapot Alpánusznak. Elbeszélést a *Várzskalapban* a helyi kiadvány bérleti fel Alpánusz, hogy vegye rá a fűt az őslere.

A szöveg az íróteremtésnek megváltoztatásában rejlik. A *Szergiusz kalapjában* a főhős eladja a kalapot, de új tulajdonosnál a kalap „nem működik” rendszeren. A *Várzskalapban* tulajdonképpen egy zálogszereződés kötetek meg, csak hogy a kalap viseléskor Alpánusznak is elmulnak a problémái. Ezért amikor a fű (mútan komorút vesz apja sírjára) vissza akarja vásárolni a kalapot, irigységéből (ha ő sem, más se élvesse a varázserejét) a rajta lévő babérágat papírból hajtogatott faigra cseréli, így hatástalanítva a kalap varázserejét. Szergiusz apja sírjához érve – számára is váratlanul, hiszen védtessége megszűnt – elismorodik, majd elvándorol a sírtól esőben.

A szövegteremtő az időre vonatkozó reflexiók szinte teljes kigyomlálásával fokozza a szöveg történetességét, narratív tempóját. Majd kifordítja a végkifejletet, de ezt csak a kalap varázserejének „objektívizálásával” tudja elérni. Míg a *Szergiusz kalapjában* a varázslat több ponton is tetten érhető, addig a *Várzskalapban* Alpánusz bölcs, de irigy öregember, a varázslat momentumai pedig a kalapba sűrűsödnek össze, törléssel alá helyezve a korábbi variánsban „természetfeletti” tett placebo-hatást. Mindezek nyomán az eredeti mesésesség is inkább fantasztikus jellegű. A *Várzskalap* teredejének csodás elemei a varázskalap hordozza, amely úgy jelenik meg az erőt(ebb) valóságpreferenciákkal rendelkező szövegvilágban, mint egy, a Balzac *A számárhőben* feltűnő amulett.¹¹ Ennek mintájára a *Várzskalap* könnyedén olvasható allegóriaként is, hiszen a szöveget ért változások során az új verzióban többször is elhangzik a gyász látezőlag semmibe vevő Szergiuszt korholó helyiek szólama, amely tulajdonképpen csak Alpánusz „machiációját” követően érezhető hatását: Szergiusz első alkalommal éli meg a gyász tragikus tapasztalatát.

Bár első látásra a varázskalap hatásához mérten jatkéba hozott temporalitás a korábbi szöveg előnyére vált, így ennek berekesztése az újírás deficitjeként értelmezhető, a „második változat” felütése némileg orvosolja a veszteséget. Hiszen az új felütésben jelzett „esős, őszi napok” a *Várzskalap* zárlatára utalnak, így a kezdőmondat köközős struktúrát formál. Ennek értelmében pedig a szöveg – Szergiusz „új” élményére fókuszálva – az időtlenségéből eredő gondtalanság célképzete mellé a trauma miatt kikockázódó idő nyomasztó tapasztalatát is elhelyezi.

A *Várzskalap* kötetbe szerkesztett változata szintén meggyezik az Érdekes Újságban publikált szövegváltozattal, az apró korrekciók jórészt a publikáció

nyomdahibáinak javításai. A pozsonyi Magyar Újságban 1919-ben az első szövegváltozat jelent meg. Mivel a kutatás jelen állása szerint nem ismert ennek korabeli sajtómegjelenése, az első verzióhoz való visszatérés oka vélhetően abban keresendő, hogy a lap szerkesztősége a Tolnai Világlapja háború előtti számaiban megjelenő szövegeket tekintette újirakiadásra méltónak.¹² Az 1920-as években megjelenő szövegek közül a Képes Krónikában közölt *Várzskalap* a kötetben megjelenő szöveg utánkölzése, az Új Nemzedékben viszont merőben új variáns olvasható. A felütés mellett a szöveg több helyen eltér az eddigi változatokról. Prosper Alpánusz hangsúlyozottan pénzszerzésre akarja használni a Szergiuszék háza helyére épített laboratóriumot (a részlet így kissé áthallásos lesz), a varázsló figyelmeztetések a fiúban nem tudatosul, hogy mosolyog (azaz nincs teljesen tisztában a kalap eredményezte mágiával). Alpánusz viszont egyáltalán nem mosolyog, amikor Szergiusz pénzt kér tőle (a korábbi változatokban felderül az arca), és a kalap viseléskor azon is elmorfondírozik, hogy a tisztességtelenül szerzett bankóit visszaoszthatná azoknak, akikről megszerzte. A novella zárlata jelentősen módosul, a szöveg már-már szakrális jellegűt, és mesés karaktere (*happy ending*) megerősödik. Az eredetű első elől Szergiusz egy kis kápolnába menekül, ezután pedig:

Megállt az oltár előtt és csodálkozva, szomorúan nézegette, hogy az együgyű vándorfestő milyen szigorú arcot festett a Jóistennek, amint az oltárképen állva alátékintett.

Egyszer aztán a nyitott ajtó elsötétedett egy pillanatra: Prosper Alpánusz jött sietve, lihegve, kezében a borostyánággal.

Az alatt a három nap alatt, amíg a kalapot viselte, a lelke átalakult, megifjodott, nem viselhetett már el a tudatot, hogy elvette a boldogos Szergiusz utolsó kincsét.

– Visszahoztam a babérágat, Szergiusz – mondta lihegve. – Tudtam, hogy még egyszer felkeresed az apád sírját, így találtam rád!

És a Jóisten ekkor nyájasan mosolygott alá a képről, mert az ő arcát nem lehet oly kontárul festeni, hogy ne mosolyogjon, ha békességet lát az emberi szívekben.¹³

A *Szergiusz kalapjához* képest kifordul a végkifejlet: míg ott Alpánusz pénze és a varázskalap is *varázslatos módon* visszakerül a felekhez, de az álomszerűség sejtetése alternatív magyarázatokat is felkínál, addig az 1925-ös *Várzskalapban* Alpánusz „megjavul”. Szergiusz pedig a gyász zsigeri tapasztalatának megismérésével teljesíti „mesés” küldetését, és visszanyeri elvesztett javait. Bár ez a variáns a mesei színezet miatt erőteljes allegorikus jelentéstartalommal bír, a természetfeletti nem válik külsőleg megerősítetté, így valóságreferenciái erősebbek, mint a korai változatoké. További érdekesség, hogy az új zárlat a két szereplőt totális kölcsönös szituációba helyezi: Alpánusz

a varázskalap révén hozza helyét bűnét, míg Szergiusz a varázskalap hiánya miatt érheti el azt a tapasztalást, amely követettség az apai örökség visszaszerzéséhez vezet. (A vándorfestő alakja ugyancsak kor halványan felidézheti Hoffmann *Az őrlőg hájtala* című regényének egyes motívumait is.)

Az utolsó szövegváltozathoz a hagyaték vezetett el. Cholnoky egyik ránk maradt jegyzetfüzete¹⁴ 1926-os kezdetével, *Maravédi lovag és a többiek. Mesékönyve* címen eredetileg tizenöt mese tisztázatait tartalmazza, de a füzetből több lapot kitépték. Feltételezhető, hogy a kitéptett lapok rögtön a szerkesztőségekbe kerültek, hiszen több, a tartalomjegyzékben jelzett szöveg fellelhető különböző, főleg gyermekirodalmi profilú periodikákban az 1926–1928-as időszakból. A *Mese a varázskalapról* című szövegre Az Én Újságom 1929-es évfolyamában találtam rá, amelyben névtelenül jelent meg. A meseszerűség a paratextuális keretektől adódóan itt már *mesés* transzformálódott, miközben a szöveg a felütést leszámítva a *Varázskalap* kötetbe is felvett változat másolata. Az idő múlására vonatkozó reflexiók helyett a szöveg kezdete a szegény muzsikusz alakjára koncentrál, aki, mielőtt meghalna, fiára hagyja kalapját, a történetvezetés ezek után az ismerős sémát prezentálja. Érdekességként megemlíthető, hogy a szövegben két kisebb illusztráció található: az elsőt Szergiusz és a kisbíró beszélgetése, a másikon (a mesébéli varázslóként, süveggel és pápaszemmel ábrázolt) Alpnusz látható, amint a kalap babérágát papírra cseréli ki.

A bő két évtizedes szövegszerkesztés végeztével a szöveg egy addig nem reflektált jellemzője bukott felszínre. A mai terminussal „félnoémesének” nevezhető (borús végkifejletű) szövegnek ehhez el kellett vezetnie reflexív – esetlegesen nehezebben interpretálható – részeit, és mesés felütést kellett imitálnia („Élt egyszer...”, „szegény volt, mint a templom egere”).¹⁵ Egyébként pedig az, hogy a szövegen lényeges módosításokat nem kellett végrehajtani, arra utal, hogy a *Varázskalap* valóban olvastathatta magát mesenovelként már az első idők óta. Ugyanakkor míg a szöveg minden korábbi címvariánsa értelmezhető volt az olvasás metaforájaként (az olvasás mint a valóságból időlegesen kiragadó aktus), addig az utolsó címváltozat ezzel a lehetőséggel is leszámolt, illuziórikussá téve az olvasás eksztatikus potenciálját.

III.

A szövegszerkesztő azonban nem számolt le teljesen az álomszöveggé applikálható történettel, összetettebb kompozíciójú szövegeiben – a *Mese a varázskalapról* című változathoz hasonlóan – egy régebbi variáns jellemzőit alkalmazta.

Cholnoky László *Régi ismerős* című regényének (1922) második fejezetéből (*Amíg a szomszéd tart*) az olvasó a Szemolentzky testvérek ifjúkori történetét ismerheti meg. A fejezet utolsó negyedében pedig a legkisebb fiú, Miklós egyik ifjúkori kalandja szerepel, amelynek másik főszereplője a jóbarát, Blumenfeld Staci, az „arcsí zsidó kocsmáros fia”.¹⁶ Miklós érettségi „bücsülakomájának” tárgyalásakor a *Varázskalap* egyes passzusaival találkozhatunk, amelyek a szöveg későbbi variánsból lettek bevágyva a regénybe. Az a különbséggel, hogy Proszper Alpnusz helyére a Miklós vándorlása közben megzavargodott Blumenfeld Staci kerül, aki csakis a kalap varázserejének kioltása miatt nevezhető bűnösnek (a novellában Alpnusz lerombolja Szergiuszék házáat, itt magától dől össze). A novella ismeretében lehetetlen elfogulatlanul ítélni a beemelt szövegrészt illetően, már ami az applikáció „gördülékenységét”, sikerét vagy éppen sikerletelenségét illeti. Mindenesetre feltűnő, hogy az erős valóságreferenciákkal¹⁷ rendelkező szöveg hirtelen mesés kontextusra vált, igaz, ez a narratív csavar előkészítése miatt fontos, hiszen az epizód végén kiderül, hogy Miklós – a *Szergiusz kalapja* első változataira emlékeztetően – álomból ébred fel. Az álom mondatja ki vele a tanulságot: „El, el Budapestre, el az élet közepébe, amíg a borostyán papírrá nem zsugorodik!”¹⁸ A hős által nyelvileg leképezhető, *egyértelmű tanulással szolgáló álom* momentuma mindenképpen új elem a szöveg genealógiájában. A regény írásaktusa közben fellépő vágólapozás tulajdonképpen utólag legitímálja a szöveg 1917 körüli újírását, hiszen a módosított szövegváltozatra jelentősen tömpított fantasztiikum, illetve a zálogszövegű beépítése poétikai-narratív előfeltételekként szólnak ahhoz, hogy az álomból való felébredés meglepetésként hasson az olvasat során. Másrészt Blumenfeld Staci alakjához is jobban illeszkedik a varázserőjét megfosztott „varázsló” figurája.

A *Régi ismerős* második fejezete a narratív szünetnek köszönheti létét. A narrátor a regény jelen idejében elkezdődő lakoma következtében fellépő „üresjáratot” történetmeséléssel tölti ki. A regény „előző verziójából”, a *Mefisztófeles vendégéből* (1921) hiányzik a beékeltek rész, ez pedig a két regény közötti kapcsolatot pontosabb meghatározására készítheti a kutatást (nem szimplán a cím lecserélését követő újírásról van szó). Előzetesen megállapítható, hogy a *Mefisztófeles* terjedelme körülbelül a fele a bővített variánsénak.¹⁹ Az 1921-es szövegben öt számozatlan fejezet található, ezek megfelelnek az egy évvel későbbi szöveg első könyve első, harmadik, negyedik, ötödik, illetve a második könyv ötödik (immár címmel ellátott) fejezeteinek. Lehetséges, hogy a beékeltek korábbi is visszakereshetők: az biztos, hogy a *Nagybét* című fejezet bevezető anekdotája az 1919-ben megjelent *Piroska A fogatlan Kopeckzy* című fejezetét másolja,

